

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MILL, JOHN STUART

Trei eseuri asupra religiei / John Stuart Mill ; trad.
din lb. engleză: Ștefan Bolea. - București : Tracus
Arte, 2018

ISBN 978-606-664-983-4

I. Bolea, Ștefan (trad.)

1

JOHN STUART MILL

Trei eseuri asupra religiei

Traducere din limba engleză
de Ștefan Bolea

Tracus Arte

2018

Cuprins

<i>Nota traducătorului</i>	7
Avertisment	9
NATURA	13
UTILITATEA RELIGIEI	69
TEISMUL	117
Partea I	117
Introducere	117
Teismul	121
Dovezile teismului	128
Argumentul primei cauze	131
Argumentul consimțământului general al umanității	142
Argumentul conștiinței	147
Argumentul rezultat din semnele unui proiect în natură	153
Partea a II-a. Atributele	161
Partea a III-a. Nemurirea	178
Partea a IV-a. Revelația	192
Partea a V-a. Concluzie	218
APENDICE. Viața și scrierile lui Berkeley	231

această scriere ne face să cunoaștem ultimul stadiu al spiritului său, concluziile cântărite cu grijă ale reflecțiilor întregi sale vieți. Pe de altă parte, timpul nu a permis ca această operă să beneficieze de o revizuire, la care autorul obișnuia să-și supună din când în când scrierile, înainte de a le destina tiparului. Așadar, nu numai stilul este mai puțin cizelat decât al oricărei alta din operele publicate, dar chiar și subiectul, cel puțin în forma sa prezentă, n-a fost supus examinărilor repetate prin care ar fi trecut, dacă însuși autorul și-ar fi pus pecetea finală asupra manuscrisului și ar fi publicat-o el.

Helen Taylor¹

1 Helen Taylor (1831-1907), fiică vitregă și colaboratoare a lui Mill. A contribuit, împreună cu mama sa, la redactarea lucrării feministe *Supunerea femeilor*, publicată de Mill în 1869.

NATURA

Natura, naturalul și grupul de termeni derivați sau înrudiți etimologic cu ele au ocupat întotdeauna un loc important în gândurile și sentimentele omenirii. Lucrul nu este surprinzător, când luăm în calcul ce reprezintă aceste cuvinte, privite din perspectiva semnificației lor inițiale și evidente. Totuși, e păcat că un atare grup de termeni care joacă un rol important în speculația morală și metafizică a căpătat atâtea înțelesuri diferite față de cel original, păstrând o înrudire parțială cu el, astfel încât se creează confuzie. Aceste cuvinte au fost amestecate în atât de multe asociații străine, cele mai multe având un caracter atât de persistent și puternic, încât ele au ajuns să provoace și să simbolizeze sentimente care nu pot fi justificate prin înțelesul lor original. Astfel, ele au fost transformate în una din cele mai abundente surse ale prostului gust, ale pseudo-filosofiei, pseudo-moralei și chiar ale legilor prost întocmite.

Cea mai importantă aplicație a interogației socratice (ἐλεγχος)², așa cum este prezentată și îmbunătățită de

2 „Élenchos = examinare, respingere, interogație” (Francis E. Peters, *Termenii filozofiei grecești*, tr. Drăgan Stoianovici, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 82). „Élenchos-ul e un «test» al valorii tezei susținute de interlocutor prin derivarea tezei contrare, deci prin evidențierea caracterului «contradictoriu»

Platon, constă în disecarea unor abstracțiuni vaste de acest tip, în stabilirea unei definiții precise a sensului cuvintelor, sens care este ocultat în limbajul vulgar și în chestionarea și testarea maximelor și opiniilor în care aceste cuvinte joacă un rol important. Este regretabil că printre modelele instructive ale acestui tip de investigație condusă de Platon, care a îmbogățit epocile posterioare prin luciditatea ei intelectuală, lipsește un dialog περὶ φύσεως (despre natură). Dacă ideea denotată de cuvântul *natură* ar fi fost analizată minuțios de Platon, probabil că succesorii lui nu ar fi căzut atât de ușor în capcana unor moduri de gândire și raționare care se bazează pe folosirea eronată a termenului, o eroare de care filosoful grec s-a ferit cu abilitate.

Conform metodei platonice, care rămâne cel mai bun tip de atare investigație, primul lucru ce trebuie efectuat cu un termen atât de vag este să determinăm sensul său precis. O altă regulă a acelei metode arată că trebuie să căutăm sensul unei asemenea abstracții în concret ori sensul universalului în particular. Aplicând aceste indicații în cazul cuvântului *natură*, trebuie mai întâi să ne întrebăm: ce înțelegem prin *natura* unui obiect particular? Care este, de pildă, *natura* focului, a apei sau a unei anumite plante, a unui anumit animal? În mod evident, aceasta constă într-un *ansamblu* sau în totalitatea atributelor sau proprietăților ei: modurile în care aceasta acționează asupra altor obiecte (numărând printre aceste obiecte simțurile observatorului) și modul în care alte obiecte acționează asupra ei. În

al punctului de vedere susținut de interlocutor" (Valentin Mureșan, *Comentariu la „Republica” lui Platon*, Ed. Paideia, București, 2006, 87).

cazul unei ființe simțitoare, trebuie să adăugăm sentimentele și conștiința sa. Toate acestea compun natura obiectului care poate fi desemnată și prin capacitatea totală de a expune fenomene. Or, pentru că fenomenele expuse de un obiect, oricât de mult ar varia în diferite circumstanțe, sunt întotdeauna aceleași în aceleași circumstanțe, pot fi descrise prin forme verbale generale, care pot fi numite *legile* naturii obiectului. Deci, legea naturii apei arată că sub presiunea medie a atmosferei la nivelul mării, aceasta fierbe la 100° C.

Precum natura oricărui obiect dat constă în totalitatea atributelor și proprietăților sale, abstracția numită *natură* constă în totalitatea atributelor și proprietăților tuturor obiectelor. Natura înseamnă suma tuturor fenomenelor, împreună cu cauzele care le produc. Includem aici nu doar ceea ce se întâmplă, ci și tot ceea ce se poate întâmpla, fiindcă ideea de *natură* presupune capacitățile potențiale ale cauzelor, precum și cele care produc anumite efecte. Pentru că toate fenomenele care au fost suficient examinate survin cu regularitate, sub anumite condiții determinate, pozitive sau negative, care sunt suficiente pentru a produce apariția lor, se pot constata, fie prin observație directă, fie printr-un proces de raționare bazat pe observație, condițiile de apariție a multor fenomene iar progresul științific constă de fapt în observarea acestor condiții. Atunci când sunt descoperite, ele pot fi exprimate prin propoziții generale, numite legi ale unui fenomen particular sau, mai general, *legile naturii*. Or, principiul că toate obiectele materiale sunt atrase unul către celălalt cu o forță proporțională cu masele lor și invers proporțională cu pătratul distanței lor este o lege a

naturii. Propoziția că aerul și mâncarea sunt necesare pentru asigurarea vieții animale, pe care avem toate motivele s-o credem adevărată fără excepție, este, de asemenea, o lege a naturii, în ciuda faptului că fenomenul pe care se bazează legea este special, nu universal, precum cel al gravitației.

Astfel, natura este, sub accepțiunea ei cea mai simplă, un termen colectiv pentru înțelegerea tuturor faptelor, actuale și posibile sau, pentru a fi mai riguroși, un termen pentru modul, parțial cunoscut nouă, parțial necunoscut, în care toate lucrurile se produc. De altfel, noțiunea sugerează, nu doar detaliile multiple ale fenomenelor, ci și concepția care s-ar putea forma ca manieră a existenței drept un întreg mental pentru un spirit care ar poseda cunoașterea lor completă. Tocmai către o atare concepție năzuiește știința și ea încearcă să-și atingă scopul prin pașii succesivi ai generalizării prin experiență.

Iată, deci, definiția corectă a cuvântului *natură*. Dar definiția corespunde doar unui singur sens al acestui termen ambiguu. Nu se poate, în mod evident, aplica unora dintre modalitățile în care cuvântul este folosit în mod uzual. De pildă, intră în conflict cu ideea obișnuită a unei opoziții între natură și artă sau între natural și artificial. Pentru că în înțelegerea cuvântului *natură* tocmai definit, riguros adevărat din punct de vedere științific, arta este totodată natură și tot ceea ce este artificial este natural: arta nu are o independență proprie, constând în folosirea forțelor naturii în vederea unui anumit scop. Fenomenele produse de un agent uman, chiar și cele pe care le putem considera spontane, depind de proprietățile forțelor elementare

sau de substanțele elementare și combinațiile lor. Forțele reunite ale întregii rase umane nu ar putea crea o nouă proprietate a materiei în general, nici măcar una a corpurilor sale. Putem doar profita pentru scopurile noastre de proprietățile la care avem acces. O navă plutește conform acelorași legi specifice ale gravitației și echilibrului, precum un arbore dezrădăcinat de vânt și spulberat în apă. Grâul pe care îl cultivăm pentru mâncare crește și produce bobul conform acelorași legi ale vegetației prin care trandafirul sălbatic și fructele de pădure generează florile și fructele lor. O casă este clădită și rezistă conform proprietăților naturale, greutatei și coeziunii materialelor care o compun. Un motor cu aburi funcționează conform forței naturale expansive a aburului, care exercită presiune asupra unei părți din mecanism, presiune care, pe baza proprietăților mecanice ale levierului, este transferată în altă parte, unde ridică o anumită greutate sau îndepărtează un obstacol la care este conectat. În aceste operații artificiale și nu numai, acțiunea umană este, așa cum s-a remarcat des, foarte limitată, constând în deplasarea unor lucruri în anumite locuri. Noi mutăm obiecte și, prin această acțiune, creăm contacte între anumite lucruri care erau separate sau separăm lucruri care erau îmbinate: și prin această schimbare de loc, forțele naturale latente sunt activate, producând efectul dorit. Chiar și voința care desemnează, inteligența care urzește și forța musculară care execută aceste mișcări sunt ele însele forțe ale naturii.

Se pare, deci, că trebuie să recunoaștem cel puțin două sensuri principale ale cuvântului *natură*. Sub prima accepțiune, *natura* înseamnă totalitatea forțelor

existente, fie în universul extern, fie în cel intern, și fiecare lucru care are loc din pricina acelor forțe. Sub cea de a doua, *natura* desemnează nu tot ceea ce se întâmplă, ci numai ce are loc fără intermedierea voluntară sau intențională a omului. Această distincție nu poate epuiza ambiguitățile cuvântului dar e cheia de care depind cele mai multe din consecințele importante.

Ținând cont de faptul că acestea sunt principalele accepțiuni ale termenului *natură*, în care din cele două înțelesuri se presupune, dacă se presupune cumva într-unul din ele, că termenul sau derivatele sale sunt folosite pentru a transmite idei de elogi, aprobare sau chiar obligație morală?

S-au folosit idei similare în toate epocile. *Naturam sequi* (urmează natura) a fost principiul fundamental al moralei în multe din cele mai imitate școli de filosofie. Printre antici, în mod special în perioada de decadență a gândirii antice, acesta era testul la care erau supuse toate doctrinele etice. Stoicii și epicurienii, oricât de ireconciliabili ar fi fost în celelalte aspecte ale sistemelor lor, erau de acord într-un anumit punct: considerau, și unii, și ceilalți, că trebuie să dovedească că percepțele lor comportamentale corespund dictatelor naturii. Sub influența lor, juriștii romani, atunci când încercau să sistematizeze jurisprudența, puneau la începutul expunerii lor un anumit *Jus Naturale* (drept natural), așa cum declară Iustinian în *Institutele sale*: „quod natura omnia animalia docuit” ([drept] pe care natura îl predă tuturor ființelor vii). Pentru că teoreticienii moderni, nu numai în probleme de legislație dar și în cele legate de filosofia morală, i-au luat drept model pe juriștii romani, au apărut nenumărate tratate privind așa-zisul

drept natural iar referințele la această lege a naturii înțelegă drept regulă supremă sau standard final au împânzit literatura. Jurisconsulții care s-au ocupat de legea internațională au contribuit mai mult ca alții la încurajarea acestui tip de speculație etică. Pentru că nu puteau să se refere la nici o lege pozitivă și pentru că doreau, totuși, să autorizeze legislativ opiniile respectabile privind moralitatea internațională, și-au dat silința să găsească o autoritate similară în codul imaginar al naturii. În perioada sa de vârf, teologia creștină a manifestat o opoziție parțială față de modelul intelectual care transforma natura în criteriul moralei, din pricina faptului că, în conformitate cu crezul celor mai multe confesiuni creștine (dar cu siguranță nu în conformitate cu cel al lui Hristos), omul este rău în mod natural. Dar tocmai această doctrină, prin reacția pe care a provocat-o, i-a făcut pe moralistii deși să proclame aproape în unanimitate divinitatea naturii și să susțină ideea că dictatele ei fanteziste ar trebui să devină regulă autoritară de acțiune. O referință la acest presupus criteriu este elementul principal al ideilor și sentimentelor propuse de Rousseau, care a pătruns adânc în gândirea modernă, chiar și în cea care se numește pe sine creștină. Doctrinile creștinismului s-au acomodat de cele mai multe ori la filosofia dominantă a epocii iar creștinismul din zilele noastre a împrumutat mult din culoarea și savoarea deismului sentimental. În momentul de față, nu se poate spune că ne slujim de natură sau de un alt model similar pentru a deduce reguli ale acțiunii cu precizie juridică, în încercarea de a le aplica la întregul domeniu al activității umane. Oamenii de astăzi nu aplică principiile într-o manieră

atât de scrupuloasă și nu sunt legați printr-o fidelitate absolută față de un criteriu, oricare ar fi acesta. Ei trăiesc într-o stare de confuzie față de diferitele criterii, iar acest lucru nu este o condiție propice formării unor convingeri unor convingeri morale solide. Totuși, această stare este suficient de comodă pentru cei care au fundament superficial pentru opiniile morale, pentru că le pune la dispoziție o anvergură mai mare de argumentare în favoarea doctrinei momentului. Cu toate că acum nimeni, aidoma comentatorilor antici ai *Institutorilor*, n-ar mai putea invoca legea naturii ca fundament al eticii și ca bază consistentă a raționamentelor sale, cuvântul *natură* și termenii înrudiți cu el se numără printre cele care au o greutate deosebită în argumentările morale. Dacă o manieră de gândire, simțire sau acțiune este „conform naturii”, acesta este un argument puternic în favoarea validității sale. Dacă se poate spune cu oarecare convingere că „natura prescrie” un anumit lucru, cei mai mulți oameni vor considera că este imperios necesar să se supună acestui ordin. Invers, este suficient să spui că un lucru este contrar naturii pentru a justifica respingerea totală a oricărei pretenții de tolerare sau exonerare a acelui lucru. Astfel, cuvântul *contra naturii* n-a încetat să fie cea mai virulentă formulă de blam. Persoanele care se folosesc de aceste expresii se pot sustrage de la responsabilitatea adoptării unei teoreme fundamentale sprijinite pe obligația morală. Totuși, raționamentul lor implică o asemenea teoremă, una care trebuie să aibă aceeași substanță cu cea pe care gânditorii mai consecvenți dintr-o epocă mai muncitoare o luau ca bază pentru tratatele lor sistematice privind legea naturală.

Este oare necesar să recunoaștem în aceste forme de limbaj un sens distinct al termenului de *natură*? Sau poate fi el apropiat printr-o conexiune rațională de cele două sensuri de care ne-am ocupat până acum? La prima vedere, pare că nu avem altă opțiune decât a admite o sporită ambiguitate în constituția termenului. Toate investigațiile se referă fie la ceea ce este, fie la ceea ce ar trebui să fie: știința și istoria fac apel la prima categorie; arta, morala și politica la cea de-a doua. Dar cele două sensuri ale termenului *natură* pe care le-am discutat înainte sunt legate ambele de ceea ce este. În prima accepțiune, *natura* este o noțiune colectivă pentru tot ceea ce este. În cea de-a doua, este un termen pentru tot ce este de la sine, în absența intervenției umane voluntare. Dar folosirea etică a termenului de *natură* pare să dezvăluie o a treia accepțiune, în care aceasta nu se referă la ceea ce este, ci la ceea ce ar trebui să fie; sau la regula care prescrie ceea ce ar trebui să fie. Cu toate acestea, ne putem da seama, dacă suntem atenți, că aici nu este vorba despre o ambiguitate: nu avem de-a face aici cu un al treilea sens al cuvântului. Cei care concep natura ca un anumit tip al acțiunii nu vor să exprime o anumită propoziție verbală. Ei nu vor să spună că tipul, oricare ar fi acesta, trebuie *numit natură*: ei cred că furnizează informații asupra obiectului care este cu adevărat tipul acțiunii. Cei care spun că ar trebui să acționăm conform naturii nu se referă la propoziția tautologică „trebuie să facem ceea ce ar trebui să facem”. Ei cred că termenul *natură* presupune un anumit criteriu exterior legat de ce ar trebui să facem. Iar dacă prescriu pentru *ceea ce ar trebui să fie* un cuvânt care în accepțiunea sa obișnuită denotă *ceea*

ce este, fac acest lucru pentru că își imaginează – pe drept sau pe nedrept – că ceea ce este constituie regula și tipul pentru ceea ce ar trebui să fie.

Examinarea acestei noțiuni face obiectul prezentului eseu. Ne propunem să analizăm adevărul doctrianelor care transformă natura într-un criteriu al binelui și al răului, al justului și al injustului sau al celor care consideră că actele care urmează, imită sau se supun naturii ar trebui să fie elogiuate și aprobate. Pentru prezenta cercetare a fost indispensabilă introducerea referitoare la sensul termenilor. Limba ar trebui să fie atmosfera investigației filosofice: dacă e transparentă, putem vedea lucrurile în forma și pozițiile lor veritabile. În cazul de față este necesar să ne ferim de o ambiguitate suplimentară, care, în ciuda evidenței sale excedentare, a indus în eroare chiar și spiritele agere și de aceea, e bine s-o expunem înainte de ne continua analiza. Nici un alt termen în afară de *lege* nu este atât de ușor de asociat de *natură*. Iar acest prim termen are două sensuri distincte, unul denotând într-o măsură definită ceea ce este, celălalt – ce ar trebui să fie. Există legea gravitației, cele trei legi ale mișcării, legea proporțiilor potrivite dintr-o combinație chimică, legile vitale ale organizării ființelor. Acestea toate se referă la ceea ce este. De asemenea, există o lege penală, lege civilă, legea onoarei, legea veridicității, legea justiției; toate acestea se referă la ceea ce ar trebui să fie ori la presuposițiile, sentimentele ori preceptele a ceea ce ar trebui să fie. Primul tip de legi, din care fac parte legea mișcării sau cea a gravitației, nu reprezintă nimic mai mult decât expresia unor raporturi uniforme constatate prin observarea apariției fenomenelor: pe de o

parte, raporturi între antecedent și consecvent, pe de alta, raporturi de simultaneitate. Acestea sunt considerate, în știință dar și în vorbirea obișnuită, legi ale naturii. În cealaltă accepțiune, avem legi precum legile pământului, ale națiunilor, legile morale. Așa cum am mai remarcat, printre acestea jurisconsultii și publiciștii au strecurat și așa numita *lege a naturii*. Dacă dorim să vedem cât de ușor se pot confunda cele două sensuri ale cuvântului *lege*, găsim un exemplu excelent în primul capitol din *Spiritul legilor* de Montesquieu³, unde acesta notează că lumea materială are legile sale, animalele inferioare au legile lor și omul are legile sale. Montesquieu atrage atenția asupra faptului că primele două legi sunt observabile cu mai multă strictețe decât ultima și că, într-un mod paradoxal, lucrurile sunt întotdeauna ceea ce sunt, dar oamenii nu sunt întotdeauna ce ar trebui să fie. O confuzie a ideilor similară găsim în scrierile lui George Combe⁴, care s-a revărsat în literatura dominantă a epocii noastre, și care pretinde că ar

3 „Legile, în înțelesul cel mai larg, sunt raporturile necesare care derivă din natura lucrurilor; și, în acest sens, tot ce există are legile sale: Divinitatea are legile sale, lumea materială are legile sale, substanțele spirituale au legile lor, animalele au legile lor, omul are legile sale.” (Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, vol. 1., tr. Armand Roșu, Ed. Științifică, 1964, I, 1, p. 11).

4 George Combe (1788-1858), avocat scoțian, fondatorul Societății Frenologice din Edinburgh și autor al influentului tratat *The Constitution of Man* (1828) în care folosește frenologia (teoria conform căreia există o corelație între caracterul individului și conformația craniului) pentru a crea o știință practică a moralității.